

DEEL II**DE REPLIEK****DE SYMBOLISCHE ORDE VAN DE NEDERLANDSE ETNOLOGIE. EEN ANTWOORD**

Ton DEKKER, Herman ROODENBURG en Gerard ROOIJAKKERS

Wetenschap, hoezeer het soms ook de schijn heeft van solisme en teruggetrokken bureauarbeid, ontstaat en bestaat bij de gratie van de confrontatie en uitwisseling. Op een terrein waar louter eenstemmigheid heerst valt voor de ware onderzoeker weinig te beleven. Met ons boek hebben we dan ook nadrukkelijk niet het laatste woord willen en kunnen zeggen over de studie van het dagelijks leven en het centrale onderzoeksobject zoals dat is samengebond in het concept 'volkscultuur'. Het is daarom verheugend te constateren dat onze inleiding in de Nederlandse etnologie geëngageerde reacties oproept. Discussies over volkscultuur en de bestudering ervan zijn binnen het huidige dynamische maatschappelijke en wetenschappelijke krachtenveld van cruciaal belang. Dit discussiedossier komt niet alleen de academische positionering van de etnologie ten goede, zowel in Vlaanderen als in Nederland, maar voegt ook wezenlijke aspecten toe aan vormgeving van deze discipline in de komende jaren.

De recensenten hebben zich terdege gerealiseerd dat het besproken boek eerst en vooral het denken over 'de' cultuur van het dagelijks leven binnen de volkskundige onderzoekstraditie als onderwerp heeft. De ontwikkelingen binnen die alledaagse cultuur zelf, zijn daarbij secundair en worden aangehaald bij wijze van exemplarische illustraties. Het ging ons derhalve niet over de ontwikkeling van 'volkscultuur' als zodanig, maar om de wis-

selende contextuele constructies van dit begrip binnen een wetenschappelijke traditie. Dit onderscheid, en daarom markeren we het ten overvloede hier nog maar eens, is van cruciaal belang om ons boek te beoordelen. Het was voor ons als redacteurs de belangrijkste overweging om in elk hoofdstuk systematisch aandacht te besteden aan de historiografie van dit specifieke vak, zonder te willen vervallen in een hermetische, andere onderzoekstradities uitsluitende, benadering. Niettemin blijft het – en blijkt het ook in de besprekingen – lastig om wetenschappelijke reflecties over een bepaald object los te koppelen van de ontwikkeling van zo'n onderzoeksobject als volkscultuur zelf. Volkskundigen en etnologen schiepen en scheppen tot op de dag van vandaag voortdurend hun eigen onderzoeksobject; ze vinden het met andere woorden telkens opnieuw uit. Met elkaar construeren ('schrijven') we als etnologen de cultuur die we bestuderen: *writing culture* noemden James Clifford en George Marcus dat treffend. (!)

Het samenstellen van een disciplinaire inleiding is geen vrijblijvende bezigheid, het schrijven van kritische beschouwingen evenmin. Vandaar dat we de uitnodiging van de redactie om op de bijdragen in dit discussiedossier te reageren erg op prijs stellen – evenals de bereidheid van onze critici zich in ons boek te verdiepen. In het volgende gaan we in op hun voornaamste punten van kritiek, die

we hebben ondergebracht rond kwesties als de afbakening en definiëring van begrippen, de disciplinaire eigenheid van de etnologie / volkskunde, de relatie tussen retrospectie en toekomstgerichtheid in de vakbeoefening alsmede een nadere verantwoording van in ons boek gemaakte keuzen. Aangezien *Volks-cultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* een product van teamwork is, hebben we ook een gezamenlijke replek geformuleerd.

Etnologie als begrip

Na rijp beraad is besloten om de volkskunde, zoals we die nu in Amsterdam bedrijven, aan te duiden als etnologie. Het is een strategische keuze die in het boek nader verantwoord wordt. Ze dient vooral om ons van een ideologische connotatieve ballast te ontdoen en meer nadrukkelijk aan te sluiten bij recente internationale ontwikkelingen. Het zou evenwel een illusie zijn om het begrip etnologie wel als neutraal of waarde vrij te beschouwen. Strikt genomen betekenen etnologie en volkskunde hetzelfde, maar in de Nederlandse wetenschappelijke context is het veld van de etnologie niet bezet en eenduidig gedefinieerd, zoals in veel andere landen wel het geval is. Dit biedt de uitgelezen mogelijkheid, nu we de volkskunde nader academisch willen positioneren, om dit open domein te benutten en met de naamswijziging op symbolische wijze een vernieuwde benadering te markeren. Dat we echter niet radicaal breken met de vaktraditie blijkt wel uit de hoofdtitel van het boek. Het begrip 'volkscultuur' bevat, dat realiseren we ons terdege, juist dat ideologische begrip 'volk' (of 'etnie' in de samenstelling etnologie). Aangezien het begrip 'volkscultuur' als aanduiding van het centrale onderzoeksobject van etnologen bij een breed publiek zo ingeburgerd is, hebben we besloten om dit etiket, hoezeer Cox dit mag betreuren, toch aan het boek mee te geven. In onze opvatting verwijst 'volkscultuur' niet naar een (nationale) eenheidscultuur waarbij multiculturaliteit reeds bij voorbaat wordt uitgesloten.

Met de introductie van het begrip etnologie hebben we ons niet van de volkskundige vaktraditie willen distantieren. Integendeel, de lezer treft het begrip 'volkskunde' dan ook nog volop aan. Wat ons betreft kunnen beide begrippen zonder probleem naast elkaar gebruikt worden, maar als nieuwe wetenschappelijke positionering heeft de keuze voor etnologie nu al haar waarde bewezen. Niet alleen is deze term door veel collega's (zoals in bijvoorbeeld Tilburg) overgenomen, zelfs stelde de Nijmeegse emeritus hoogleraar antropologie Albert Trouwborst onlangs voor om ook zijn vakgebied ook weer als 'etnologie' aan te duiden. (2) Het betreft hier een spel met woorden dat, hoewel niet onbelangrijk, toch gerelativeerd dient te worden. Veel belangrijker is immers wat we er onder willen verstaan – en daarover zijn we in ons boek duidelijk, juist door ons sterk af te zetten tegen oude benaderingen. (3) Die confrontatie wordt ons in de besprekingen welhaast verweten, maar het bleek gewoon nodig om deze operatie eens en voor altijd uit te voeren. Wanneer we er niet systematisch op in waren gegaan, had dat ongetwijfeld evenzeer kritiek ontlokt. We hebben de reflectie op de eigen vakbeoefening systematisch en over de hele thematische linie ter hand genomen; het is gewoon een van de rode draden in het boek. Andere leidraden, die evenzeer aanwezig zijn, worden kennelijk veel minder gesignaleerd zoals processen van esthetisering en folklorisering, de rol van media en bemiddelaars, evenals musealisering en commercialisering van cultuur waarbij *Rücklauf* steevast een rol speelt. Zeker wat dit laatste aspect betreft is het onmogelijk om bij een etnologische analyse oudere concepten en categorieën te negeren; ze mogen dan wel niet meer in wetenschappelijke zin als analytisch kader relevant zijn, maar spelen wel degelijk een grote rol in het veld en intermediaire circuits. De antropoloog Rik Pinxten vindt het adopteren van de term 'etnologie' geen gelukkige keuze. Etnologie verwijst naar etnie, zo betoogt hij, en daarmee naar alle biologische

en raciale connotaties die zich aan dit begrip verbonden hebben. Vervolgens komt hij met een uiteenzetting over de veranderingen die zich sinds het invloedrijke werk van Fredrik Barth in het denken over etniciteit voltrokken hebben. Mogelijk heeft hij onze eigen behandeling van Barth en wat daarna kwam over het hoofd gezien. (4) Uiteindelijk is het een kwestie van nominalisme versus realisme, waarbij wij voor de eerste optie gekozen hebben: zolang het maar duidelijk is wat we onder etnie of etnologie verstaan. Daar komt bij dat in Nederland (maar mogelijk wel in België) de term etnologie niet in die mate geassocieerd wordt met politiek en wetenschappelijk gevaarlijke opvattingen, dat we haar niet meer als neutrale disciplinaire aanduiding zouden kunnen gebruiken. Ook onze Duitse collega's, die sinds de jaren zestig toch een radicale schoonmaak hebben doorgevoerd in het vak, spreken als alternatieve aanduiding van de volkskunde evengoed van 'Europäische Ethnologie' en publiceren, zoals alle Europese collega's, graag in toonaangevende tijdschriften als *Ethnologia Europaea* of *Ethnologie française*. 'Ethnology' is bovendien, meer dan 'folklore studies', de internationaal aanvaarde benaming geworden van het vak. Aardige bijzonderheid is in dit verband dat het begrip 'European Ethnology' in 1955 tijdens een internationale volkskundige expert-meeting in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem officieel werd aangenomen als meest geschikte aanduiding voor deze discipline. (5) Voor veel van onze collega's liggen de problemen eerder bij het begrip 'folklore'. Voor de antropoloog John Comaroff is het zelfs 'one of the most dangerous words' in het Engelse taalgebied. (6) Vandaar dat binnen de Europese vereniging van volkskundigen, de SIEF (Société Internationale d' Ethnologie et de Folklore), nu ook voorstellen circuleren om de naam te wijzigen in SEE (Society of European Ethnology). Ook zijn we wat verbaasd over Pinxtens aarzelingen bij de term 'etnie'. Ze worden in ieder geval lang niet door iedereen

gedeeld, zie bijvoorbeeld het veel geciteerde werk van Anthony Smith. Zijn tegenstanders mogen moeite hebben met het gematigde constructivisme dat hij uitdraagt, zij hebben er geen probleem mee dat hij het oude etniebegrip heeft opgepoetst en er een nieuwe betekenis aan heeft gegeven. (7)

Disciplinaire eigenheid

Volkscultuur is een inleiding in de volkskunde zoals ze in Nederland is en wordt bedreven. Dat houdt in, dat we in de eerste plaats de volkskundige literatuur presenteren. Schuurman mist daarbij zijn eigen specialisme, de agrarische geschiedenis. Dat de Nederlandse boerenstand is afgenomen en wel dramatisch wordt overigens wel degelijk in het tweede hoofdstuk gesignaleerd. (8) Andere lezers zullen weer andere, hen dierbare aspecten en gebieden, missen. Maar op zich is er toch weinig op tegen om in een etnologisch handboek de vraagstelling 'expliciet op de volkskunde te richten', zoals Schuurman ons nu juist verwijt. Het was voor ons immers de uitdaging en een zelf-opgelegde opdracht om systematisch te bezien wat de volkskunde te melden had en heeft met betrekking tot de cultuur van het dagelijks leven. Juist door deze disciplinaire focus ontstaat er kijk op de mogelijkheden tot interactie met andere disciplines en de eventuele gemiste kansen in dezen over en weer.

Vanuit andere disciplines wordt volkomen ten onrechte beweerd dat de volkskunde / etnologie zich op het terrein van aangrenzende wetenschappen begeeft. Juist de vaktraditie laat zien dat het daarentegen veelal juist volkskundigen waren die thans populaire domeinen hebben verkend en er als eersten over hebben gepubliceerd. Dat geldt met name ook voor aspecten van de agrarische geschiedenis die pas veel later door landbouwhistorici als onderzoeksobject zouden worden gedefinieerd, zoals rurale leefstijlen, de relatie tussen economie (of meer algemeen modernisering) en cultuur, materiële cultuur' (variërend van landbouwwerktuigen

tot boerderijen en wooncultuur) of zaken als visuele representaties van het landleven. Dat we een volkskundige focus zouden hanteren om andere disciplines buiten te sluiten en daarbij voorbijgaan aan het werk van historici en antropologen, berust op onwelwillende lezing. We zien de volkskunde juist als een interdiscipline bij uitstek, maar wanneer je het vakgebied van zo'n discipline beschrijft moet je die wel afbakenen. Zonder etnologische focus zou het een diffuus boek zijn geworden dat de beoogde interdisciplinariteit eerder vertroebelt dan bevordert. Historici en antropologen moeten daarover niet gaan piepen; zij hebben hun eigen verantwoordelijkheid. Met dit boek hebben we recht willen doen aan de lange traditie van denken over en werken op het gebied van volkscultuur binnen de volkskunde. Het blijft merkwaardig dat volkskundigen dan toch vaak geacht worden hierover verantwoording af te moeten leggen aan latere nieuwkomers op dit terrein, hoezeer hun werk ook – laat daar geen misverstand over bestaan – van belang is en gewaardeerd wordt. Volkscultuur is een geliefd werkteerterrein met werknemers van verschillende origine, variërend van etnologen, historici, antropologen tot vertegenwoordigers van *cultural studies* en mediawetenschappen. Dat maakt het werk overigens alleen maar boeiend.

De Nederlandse volkskunde is van oudsher internationaal georiënteerd geweest. Dat is nu eenmaal inherent aan een klein taalgebied en een nog veel kleiner academisch vakgebied. Dat is op zich een positieve zaak, en we hebben dan ook zoveel mogelijk verwezen naar buitenlandse inspiratiebronnen. De buitenlandse handboeken en inleidingen op dit terrein overziend, kan gesteld worden dat deze inleiding niet een nationale, naar binnen gekeerde toonzetting kent. Niettemin mist Cox nog allerlei Duitse en Scandinavische volkskundige publikaties, en had Verberckmoes graag meer vergelijkingen met Vlaanderen gezien. Ongetwijfeld zouden die het boek hebben verrijkt, maar uitgangspunt

voor ons is steeds geweest dat buitenlandse publikaties een beter begrip dienden te bieden van of op de een of andere wijze van invloed moeten zijn geweest op de Nederlandse volkskunde. Voor Vlaanderen moet inderdaad gesteld worden dat die invloed, afgezien van oude impulsen van het tijdschrift *Volkskunde*, de Vlaamse Filologencongressen en het verhaalonderzoek, gering is geweest.

Art stelt dat een verwante onderzoeksrichting als *cultural studies* ons bij de academische uitbouw als voorbeeld zou kunnen dienen. In zijn ogen zou de Nederlandse volkskunde explicieter moeten kiezen voor 'een waardegeladen en probleemgerichte aanpak'. Ze zou in haar cultuuroppvatting meer naar de economische en politieke dimensies moeten kijken en ook de algehele vervlechting met de media en de postmoderne consumptiesamenleving daarin dienen te betrekken. Inderdaad hebben volkskunde en *cultural studies* elkaar tot nu toe weinig gevonden. Waarom dat zo gelopen is, is op zich een studie waard. (?) Maar ondertussen lijkt zich, in ieder geval in Nederland, een niet al te kritische receptie te ontwikkelen, waarin bijvoorbeeld voorbij wordt gegaan aan de overheersing van theorie of aan de toch zeer beperkte betekenis van veldwerk binnen *cultural studies*. De laatste vijf jaar komt daar verandering in, met name in studies naar 'youth culture', maar het louter lezen van cultuurverschijnselen als 'tekst', gevoegd bij het dikwijls claimen maar niet daadwerkelijk aantonen van een postmoderne Europese samenleving maken het nu ook weer niet zo eenvoudig om vanuit de volkskunde op zinvolle wijze bij de *cultural studies* van Stuart Hall cum suis aan te sluiten. Overigens blijkt het onderwijs in de etnologie aan de Universiteit van Amsterdam goed aan te sluiten bij de beoefening van *cultural studies* aldaar. Als keuzevak trekt de Nederlandse etnologie veel studenten van die richting waarbij een boeiende kruisbestuiving in het verschieft ligt.

Dat de hedendaagse volkskunde zich vooral zou bezighouden met onmythologisering en

deconstructie, zoals Art lijkt te suggereren, is niet helemaal juist. Stond bij Meertens (*1899) en zijn generatiegenoten het verheerlijken van de volkscultuur voorop, de generatie van Voskuil (*1926) zou zich vanaf de jaren zeventig juist toeleggen op het ontmantelen van dat romantische, traditionele, authentieke beeld bij wijze van hygiënistische operatie. Vanaf het einde van de jaren tachtig is daarentegen in de Nederlandse volkskunde een nieuwe, essentiële stap gezet door niet louter te verheerlijken (het scheppen van illusies) of te ontmythologiseren (het afbreken van illusies) maar door juist op een niet-normatieve systematische manier te kijken naar de wijzen waarop binnen groepsstructuren noties als authenticiteit, traditie, verleden en identiteit worden geïnstrumentaliseerd. Anders gezegd: waarom hebben mensen behoefte aan dergelijke illusies en hoe geven ze daar in culturele zin uitdrukking aan? Dat vereist een neutrale blik, die een psychologiserend onderzoeker als Voskuil ten ene male vreemd was. Dat hij deze laatste stap dan ook niet heeft kunnen zetten is niet verbazingwekkend – dat hij deze tot op de dag van vandaag niet kan navoelen is evenwel opmerkelijk. (19)

Vanzelfsprekend is het koesteren van een neutrale, 'waardevrije' wetenschap evenzeer een illusie. Maar bij het bieden van etnologische reflecties op de groepsgebonden omgang met 'volkscultuur' binnen de Nederlandse samenleving hebben we ons inziens geen ideologisch – en zeker geen hygiënistisch – programma nodig. Een dergelijke cultuurrelativistische benadering hoeft ook geenszins tot postmoderne verwarring te leiden. Dat we geen aandacht zouden besteden aan dominante betekenisgevingen of machtsfiguraties in politieke en economische zin verwondert ons enigszins. Die ontbreken in ons boek zeker niet, maar in plaats van het hanteren van meta-theorieën, zoals in de oudere *cultural studies*, staan we een contextuele analyse van dergelijke krachtenvelden op microniveau voor om op deze wijze

inzicht te krijgen in de 'klein-menselijke alledaagse modus'. Welke strategieën hanteren mensen in de praktijk van alledag om aan dominante politieke, economisch of culturele invloedssferen het hoofd te bieden en deze te verzoenen met eigen belangen en aspiraties? (11) Een dergelijke benadering sluit sterk aan bij wat De Munck voorstaat wanneer hij verwijst naar de werking van de symbolische orde.

Dergelijke mechanismen staan binnen de hedendaagse etnologie volop in de aandacht, evenals de intermediaire circuits van beelden, objecten en teksten: representaties waarvan al naar gelang de context bepaalde betekenislagen benadrukt worden. Dit staat geheel los van een eventuele empathische solidariteit met onderdrukte groepen door de onderzoeker of emancipatorische agenda's. We zijn 'simpelweg' geïnteresseerd in het gedrag van mensen, dat we willen begrijpen en duiden, zonder dat op onze beurt weer te willen instrumentaliseren voor allerlei maatschappelijke doelen of identiteitsconstructies. Wel menen we dat een dergelijke interesse in het culturele gedrag van mensen maatschappelijk van belang is. De ironie is natuurlijk dat het door ons als wetenschappers gedefinieerde en gelegitimeerde beeld van een 'volkscultuur' weer als een representatie kan worden ingezet in andere circuits alsook ter identificatie van het onderzoeksobject van de etnologische discipline zelf. Als etnologen accepteren we dat als een van de mechanismen in de cultuur, maar we zijn wel geoutilleerd om daar vanuit een verschoven perspectief voortdurend commentaar op te leveren en er een 'reflexieve slag overheen' te leggen. Dat is in feite ook de herhaaldelijk benadrukte boodschap van ons boek, die niet bepaald retrospectief van aard is.

Retrospectie en toekomstgerichtheid

Een kritiek die in een aantal bijdragen terugkomt, is dat ons boek de moeite waard is, om hier slechts Jan Art te aan te halen, 'waar het erop aankomt een overzicht te bieden van wat

de Nederlandse volkskunde geweest is, maar minder overtuigend wanneer het over het huidige en geplande onderzoek gaat'. Art komt zelfs met de concrete suggestie een tweede boek te schrijven waarin juist de huidige vragen in het volkskundige/etnologische onderzoek en een nader uitgewerkt cultuurbegrip aan bod zouden moeten komen. Ook Schuurman komt met een dergelijk voorstel. Inmiddels is er een meer pragmatische, beknopte handleiding voor het verrichten van volkskundig onderzoek verschenen, waarin de hedendaagse onderzoeksvragen en -perspectieven centraal staan. In dit cahier speelt de historiografie geen hoofdrol en is de canon verlaten om plaats te maken voor centrale concepten zoals 'de ander als object', regionale verscheidenheid of tijd en traditie die de klassieke rubrieksindeling niet alleen dwars doorsnijden, maar ook themata die buiten het blikveld van de klassieke volkskunde vielen impliceren. ⁽¹²⁾ Deze publicatie vormt in zekere zin al weer een commentaar op *Volkscultuur*, en als het aan ons ligt volgt er nog een hele serie standpuntbepalingen, waarbij we telkens kunnen voortbouwen op reeds gelegde fundamenten en niet bang moeten zijn om hier en daar een nieuwe fundering bij te storten.

Bij het inslaan van een collectieve 'marsrichting' en het construeren van een nieuw betekenisgeving-systeem hebben we evenwel onze bedenkingen. Het zou op zich niet zo moeilijk zijn om een dominant paradigma te omhelzen en als het ware programmatisch voor te schrijven, op basis waarvan geesten zich scheiden of verenigen. Dit na te laten is evenwel ook een bewuste keuze die niet noodzakelijk wijst op gemakzuchtige tweeslachtigheid of het sparen van kolen en geiten als zwakgebod. We zien de etnologie juist als een ideaal forum om vanuit verschillende perspectieven – het comparatieve inclus – de culturen van het dagelijks leven te doorgronden, hetgeen niet verwijst naar een buitenluitende maar insluitende vakopvatting. Schuurman vindt onze omschrijving van taak

en werkerterrein van de etnologie niet helder genoeg. Met name heeft hij kritiek op ons gebruik van volkscultuur als attenderend begrip voor de 'brede, alledaagse cultuur, waar iedereen, elite of volk, vreemd of eigen, in participeert' en op onze verwijzing in dit verband naar de volkskundige canon. Hij vindt dat de verwijzing naar de volkskundige canon ons niet echt verder helpt. Dat vinden wij ook en daarom zeggen we in het *Ten geleide* dat de door de etnologie onderzochte cultuurverschijnselen worden onderzocht in hun historische, sociale en geografische dimensies en dat het hierbij telkens gaat om de processen van betekenisgeving en toe-eigening. Schuurman constateert dat overigens zelf ook, maar vindt vervolgens dat hiermee het onderscheid met de antropologie wel 'dun' wordt. Wij menen echter dat een discipline niet het alleenrecht heeft op bepaalde vraagstellingen – waarbij door een dergelijke verenging de antropologie overigens onrecht gedaan zou worden. Haar eigenheid wordt mede door werkerterrein, heuristisch en vakgeschiedenis bepaald. ⁽¹³⁾ Dat antropologen, etnologen en historici elkaar op bepaalde terreinen wel eens tegenkomen, is alleen maar interessant en stimulerend.

Retrospectieve aandacht voor historiografie kan gemakkelijk geduid worden als een crisisverschijnsel binnen een discipline, die niet zo goed weet waar ze zich in de toekomst op moet oriënteren. Bij de etnologie is dat ons inziens niet het geval, integendeel. De volkskunde maakt een periode van sterke bloei door, waarvan de fundamentele reflectie op de vaktraditie juist een resultaat is. ⁽¹⁴⁾ Wat al te gemakkelijk wordt kennelijk vergeten dat een adequate geschiedschrijving van dit vak tot voor kort volledig ontbrak. Met het themanummer over 'Antiquaren, liefhebbers en professoren' van het *Volkskundig bulletin* uit 1994 werd dit terrein voor het eerst serieus opgelegd. In de nabije toekomst kunnen we nog diverse belangrijke publicaties op dit terrein verwachten van onder meer Ad de Jong, Barbara Henkes en Ton Dekker. ⁽¹⁵⁾ Opmerkelijk is voorts dat ook antropologen, zoals

Willem de Blécourt en Rob van Ginkel, in hun werk een sterke nadruk op historiografie leggen. ⁽¹⁶⁾ En zoals in iedere discipline behoort kritische reflectie op de vaktraditie tot een constant aandachtspunt; het zou naïef zijn om te stellen dat de geschiedschrijving van de volkskunde ‘compleet’ is en afgesloten kan worden. Met name de meer populaire volkskunde- en folklorebeoefening verdient in de toekomst extra aandacht. ⁽¹⁷⁾

Ook al hebben onze critici gelijk wanneer ze stellen dat retrospectie alleen niet voldoende is, dat we in ons boek zouden ‘aarzelen’, niet echt ‘op eigen kracht’ durven vertrouwen, lijkt ons onjuist. In wezen gaat het hier om de vraag wat een inleiding in een vak nu eigenlijk bieden moet. Men kan een overzicht geven van de verschillende deelgebieden binnen een discipline, gepresenteerd in een structurerend raamwerk, zoals wij dat hebben gedaan. Een andere mogelijkheid is een reeks (recente of minder recente) richtinggevende artikelen te presenteren, die in hun geheel dan de actuele discussies binnen het vak bestrijken of in ieder geval een programmatisch standpunt uitdragen. Dat laatste zien we eerder waar een onderzoeksrichting (nog) geen academisering heeft ondergaan, zoals in de recente presentatie van studies naar ‘visual culture’. De Nederlandse volkskunde of etnologie staat daar ergens tussenin. Haar academisering is gering, tegelijk is er een lange, interessante maar in bredere kring vaak onbekende vakhistorie. Die over het voetlicht te krijgen, ook voor de deelgebieden, en daarnaast, vanuit een reflexieve oriëntatie op deze historische ontwikkeling (en dat is wat anders dan een ondoordachte ‘vermenging’, zoals Schuurman stelt), een scherper zicht te bieden op de huidige volkskunde temidden van alle inter- en transdisciplinaire verschuivingen binnen de cultuurwetenschappen, was ons voornaamste oogmerk. Het boek is vooral een plaatsbepaling met suggesties voor een verdere uitbouw van het eigen profiel. Ons boek wil juist richtinggevend zijn, zonder in een retorisch manifest te willen vervallen.

Over de oriëntatie van de etnologie kan, dunkt ons, na dit boek weinig twijfel bestaan. We willen met het verleden breken door dat verleden juist serieus te nemen als inspiratiebron voor nieuw onderzoek, waarbij bepaalde lijnen met radicaal andere accenten worden voortgezet en nieuwe aspecten worden geëxploreerd. Of, om het in volkskundige termen te benoemen: het betreft zowel continuïteit als verandering. Het zou juist van hodiecentrische kortzichtigheid getuigen om honderdvijftig jaar volkskundig werken en denken als een zak oud ‘afgewerkt’ vuil langs de straatkant te zetten. Het is een soort betrokken distantie die ons drijft waarbij we steeds weer een discussie met zowel disciplinaire voorgangers als collega’s uit andere vakgebieden willen aangaan. Dat kan alleen maar als je juist wél vertrouwt op eigen kracht en weet waar je staat in wetenschappelijke zin. Hiermee wil niet ontkracht worden dat bepaalde nieuwe onderzoeksvelden wellicht onvoldoende en wat al te cursorisch aangestipt zijn. We hebben er nu eenmaal voor gekozen om bij wijze van actuele plaatsbepaling de vaktraditie kritisch te evalueren. Een handboek dat nadrukkelijk uitgaat van en zich geheel richt op de frontlinies van het vak is heel wel denkbaar, evenals een overzicht van historische ontwikkelingen en actuele tendenzen binnen het object ‘volkscultuur’ zelf. Dergelijke projecten zouden evenzeer historische reflectie impliceren, maar de nadruk zou inderdaad wel anders gelegen hebben. We vatten de commentaren in dit discussiedossier dan ook op als een oprechte interesse die een stimulans vormt om daaraan in de toekomst nader gestalte te geven. Schuurman merkt niet ten onrechte op dat sommige hoofdstukken een al te zware last moeten dragen – we kunnen niet alles in één boek behandelen en ontrafelen. Anderzijds hebben we niet geschroomd om duidelijke keuzen te maken: geen encyclopedisch handboek, het welbewust hanteren (en tegelijk *en passant* relativeren) van de canon op onderdelen, een sterk ‘Meertens’-profiel, geen voortdurende expliciete of impliciete discussie.

sie met de literaire etnofictie van *Het Bureau*, geen gratuite leemtenlijst bij wijze van academische invuloefening of claims op thema's en onderzoeksgebieden.

Verberckmoes stelt dat we de kool en de geit hebben willen sparen door enerzijds sterk de nadruk te leggen op de veranderlijkheid van 'volksculturele' fenomenen, die anderzijds toch een soort objectieve tijdloosheid lijken te hebben: ze verdwijnen niet maar duiken steeds weer in andere gedaanten op. Dat is ingenieus gesteld, maar verwijst juist naar het feit dat volkskundigen / etnologen steeds weer opnieuw hun object hebben uitgevonden en in culturele categorieën hebben geordend. Dat daarbij vooral de ideologische instrumentalisering in nationalistische identiteitsconstructies voorop zou staan in het boek lijkt ons niet geheel terecht. Identiteit wordt in ons boek voortdurend opgevat als een gelaagd construct waarmee al naar gelang periode, ruimte en cultureel circuit 'gespeeld' wordt door aan bepaalde betekenisniveau's meer autoriteit en reikwijdte te geven dan aan andere. Dit wordt duidelijk door het benoemen van bepaalde aspecten van het dagelijks leven als 'cultureel erfgoed' met noties als onvervreemdbaarheid, traditie, 'toeristisch-recreatieve producten' en authenticiteit. Door nu eens niet de nadruk te leggen op historische lange-termijnontwikkelingen in de geselecteerde exemplarische voorbeelden, maar juist ook aan hedendaagse fenomenen vanuit een meer recent ontwikkelingsperspectief aandacht te schenken wordt ons inziens geenszins een nieuwe statische tijdloosheid binnen gehaald. We hebben heel bewust de in de historiografie van het vak gemarkeerde 'overinvestering in het verleden' – de term is van de historicus Frijhoff – willen compenseren met aandacht voor actuele volkscultuur. (18) Een zelfde nuance betreft actuele processen als musealisering en folklorisering: deze schragen noch vooronderstellen automatisch een presentatie van Nederlandse culturele eenheid. Ons boek bevat veel voorbeelden van het tegendeel.

Sommige recensenten hadden graag meer aandacht voor historische ontwikkelingen binnen de volkscultuur gezien, anderen wijzen erop dat actuele ontwikkelingen zoals globalisering en multiculturalisme stiefmoederlijk bedeed zijn. Waarom niet meer aandacht besteed aan de maatschappelijke omstandigheden waarbinnen de volkskunde in de loop der tijd is beoefend? Ongetwijfeld had aan al deze zaken veel meer ruimte gegeven kunnen worden, maar ze ontbreken niet. We hebben ze niet tot exclusieve, centrale aandachtsvelden geformuleerd, bijvoorbeeld doordat multiculturalisme inherent is aan de huidige vakopvatting die de notie van 'volk' interpreteert als een dynamische samenstelling van uiteenlopende (multiculturele) groeps culturen, waaraan overigens ook een demografische analyse niet tegemoet zou komen. Wat dat betreft lijken historici – onbedoeld – te suggereren dat het hier nieuwe ontwikkelingen betreft. Maar de Nederlandse cultuur is, los van het globaliseringsproces, altijd al multicultureel geweest, zoals ook processen van etnisering ver teruggaan in de tijd – hetgeen ook Pinxten terecht stelt. Niet voor niets hebben we elders enigszins provocatief gesteld dat hedendaagse etnische 'minderheden' opgevat kunnen worden als de nieuwe 'boeren' van de volkskunde. Dat onderzoek naar de 'multiculturele samenleving' (waarbij iedereen dan impliciet aanneemt dat dit de huidige maatschappij betreft) tot de etnologische onderzoeksagenda behoort, moge blijken uit het project Talen en Culturen in Lombok en Transvaal (TcuLT), dat zich richt op een Utrechtse stadsbuurt. (19) Processen van etnisering zijn overigens geen exclusief domein met betrekking tot migranten, maar spelen in diachronisch perspectief evenzeer daar waar het regionale culturen of bijvoorbeeld de joodse cultuur betreft – een onderdeel van de Nederlandse volkscultuur dat kennelijk niemand mist in het boek. Daarnaast zou het heel wel mogelijk zijn geweest om een overzicht van ontwikkelingen in de Nederlandse

samenleving te beschrijven aan de hand van de volkskundige vakgeschiedenis. Dat zou overigens een mooi project zijn. Te stellen dat de relatie tussen 'acteur en setting' echter te weinig aan bod komt, aldus De Munck, lijkt ons wat ver gezocht, hoezeer we zijn betrokken pleidooi ook kunnen onderschrijven.

Ons boek geeft dan ook in de eerste plaats een *status questionis* van de etnologie, waarbij het strategisch opvullen van leemten geen doel op zich is geweest. We menen een eerlijk beeld te geven van dit vakgebied, zonder zaken te verdoezelen of fraaier voor te stellen dan ze zijn. Wanneer onverholo blijkt dat op bepaalde (deel)terreinen nog volop werk aan de winkel is, betreft dat ons inziens geen deficit van zowel boek als vakgebied. Hopelijk wordt tevens een aankomende nieuwe generatie etnologen gestimuleerd om deze terreinen nader te exploreren in voortdurende dialoog met zowel de eigen vaktraditie als met vertegenwoordigers van verwante disciplines. Juist bij een vakgebied dat zo sterk in beweging is als de etnologie is er wat ons betreft behoefte aan een retrospectieve plaatsbepaling – niet als een zich veilig verschansen in het verleden maar door die vakgeschiedenis strategisch te kunnen inzetten voor nadere prospectie. Daarbij dient aangetekend te worden dat zo'n etnologische toekomstgerichte agenda telkens heel persoonlijk ingekleurd zal zijn – wat dat betreft zijn in ons boek ook verschillende accenten aanwezig.

Juist door zo'n gevarieerde benadering kan de etnologie originele impulsen krijgen, zonder dat dit alles meteen weer wordt gladgestreken binnen normatieve gecanoniseerde grenzen. Met andere woorden: wat de etnologie is, wordt op dit moment meer duidelijk door een gemeenschappelijke vaktraditie dan door één universele onderzoeksagenda. En dat is wat ons betreft ook wel goed zo. Dat daarbij de institutionele coherentie, zoals die gestalte heeft gekregen binnen het Meertens Instituut, zal worden doorbroken zien we eveneens als winst. Het Meertens Instituut wil vanzelfsprekend ook in de toekomst haar

partij prominent blijven blazen, zij het in toenemende mate in academische uitwisseling met universitaire collega's en studenten. Het is ook met name voor deze laatste groep dat *Volkscultuur* is geschreven. Hoe kunnen we ooit nieuwe etnologische sterren kweken zonder ons zelf fundamenteel rekenschap te geven van dit vak? Dat de wetenschappelijke beoefening van de etnologie vooral geconcentreerd is rond het Meertens Instituut blijkt overduidelijk uit ons boek. Daar kan men bezwaren tegen hebben, maar het is een weerspiegeling van de institutionele etnologische onderzoekspraktijk. Als dit boek ertoe kan bijdragen dat de etnologie een meer onafhankelijk academisch forum zal worden, beschouwen we dat als winst. Van groot belang daarbij zijn tevens de leerstoelen etnologie alsmede het nieuwe Vlaams-Nederlandse *Tijdschrift voor Etnologie* dat vanaf 2002 zal verschijnen. Van groot belang daarbij is dat het – anders dan bij het *Volkskundig bulletin*, – niet handelt om een instituutstijdschrift maar om een onafhankelijk forum voor een open vakgebied.

Kiezen uit een boom zo vol gehangen...

Met (dan toch...) een knipoog naar een inmiddels bij het grote publiek bekende volkskundige verspreidingskaart, kunnen we stellen dat het enorme werkterrein van de etnologie – immers alle aspecten van het dagelijks leven omvattend – stevast inhoudelijke en methodologische keuzen impliceert die onvermijdelijk voor kritiek vatbaar zijn. Het is dan ook hier niet onze bedoeling om alle kritiek 'onschadelijk' te maken; daarmee zouden we geen recht doen aan de fundamentele, constructieve opmerkingen van de recensenten. Zo hadden we meer kunnen doen met de suggestie – verwoord door De Certeau, Julia en Revel in hun befaamde opstel 'La beauté de la mort' – dat de vroegmoderne volkscultuur pas voorwerp van studie werd op het moment dat ze 'onschadelijk' was gemaakt. De Amerikaanse volkskundige Barbara Kirshen-

blatt-Gimblet benoemt dergelijke processen, niet alleen in het Europa van het *ancien régime* maar ook elders en in andere tijden, met de term 'archaïsering'. 'Volkscultuur' (*folklore*) markeert dan de overgang van wat tot dan toe als 'dwalingen' was ervaren in archaïsmen. Pas dan kunnen ze veilig verzameld, bewaard of onderzocht worden of het voorwerp worden van nostalgie of revitalisering. (20) Anderzijds dient gesteld te worden dat dit mechanisme nauw samenhangt met het definiëren van bepaalde cultuuruitingen als 'relicten' die, door ze uit hun context te halen, geësthetiseerd worden als cultureel erfgoed. Het is een basisoperatie die doorheen heel het boek speurbaar is, en die de etnologische blik heeft afgewend van de 'zwarte folklore'.

De volgorde van de hoofdstukken heeft Schuurman bevreed: hij zou de delen over orale en muzikale cultuur liever naar voren gehaald hebben aangezien ze zijns inziens in de eerste plaats bronnenmateriaal behelzen voor het onderzoek naar bijvoorbeeld feesten en religie. Hier verraadt de historicus zich, die gewend is een strikt onderscheid te maken tussen de bronnen en het object van onderzoek. Vandaar ook de keuze die hij gemaakt zou hebben om bij de behandeling van de materiële cultuur het object zelf centraal te stellen. In de etnologische praktijk kan een feest net zo goed een 'bron' zijn als een verhaal, en is het verhaal evenzeer een rituele performance als een religieuze handeling. Schuurman realiseert zich dat wel, maar hij kiest als het erop aan komt voor een scheiding tussen bronnen en thematische exempla, waarbij hij in plaats van religie liefst een ander thema (landschap of taal) behandeld had gezien. Het gaat ons immers niet meer, zoals in deze hoofdstukken wordt uiteengezet, om het gestolde verhaal of lied als zodanig, maar om de culturele praxis: de *homo narrans* of *cantans*. Verzamelgeschiedenis, gebruikstraject en achterliggende cultuurdiagnosen behoren daarbij tot de etnologische bronnenkritiek om na te gaan hoe een verhaal of lied werd getransformeerd tot 'volksverhaal' of 'volkslied'. Hetzelfde geldt voor de

taal. Het is allang niet meer zo dat etnologen louter geïnteresseerd zijn in van de standaardtaal afwijkende registers zoals dialecten. Afzonderlijke hoofdstukken over taal of beeldcultuur waren uiteraard heel goed mogelijk geweest, maar we hebben er ervoor gekozen om talige en non-verbale expressies zo gevarieerd mogelijk in de hoofdstukken te verwerken, met name ook om de dynamische interferenties tussen oraliteit, schriftcultuur, beeldlore en ritualiteit te benadrukken. Voor de etnoloog betreft het hier geen typologieën van bronnen maar contextueel vervlochten expressies, die als groepsgebonden uitingen sleutels vormen om door te dringen tot de culturele categorieën van samenlevingen.

Dat de museale representatie van volkscultuur een afzonderlijk hoofdstuk had verdiend, geven we Cox graag na. Hiervoor is niet gekozen vanwege het feit dat binnenkort een uitvoerig proefschrift over deze materie verschijnt evenals een publicatie over de musealisering van het platteland. (21) Niettemin menen we aan dit aspect in het boek toch voldoende recht te hebben gedaan. Ook ontbreekt een vermelding van het inderdaad uitstekende *Jaarboek van het Nederlands Openluchtmuseum* niet, zoals Schuurman stelt. (22) Aan bibliografische verwijzingen is veel aandacht besteed, inclusief beknopte overzichten van aanbevolen literatuur. Klagen dat er geen bibliografie in het boek is opgenomen lijkt ons dan ook niet geheel opportuun. Zoals een recensent nog eens terecht stelt, is het vakgebied van de volkskunde uitstekend voorzien van internationale bibliografische instrumenten.

Alle afbeeldingen zijn toegelicht, behalve de voorstelling op het omslag. Dat zit Cox toch niet helemaal lekker, gewend als we zijn dat in een boek alles keurig wordt geduïd. Wat doet die rode molen van Piet Mondriaan daar? Is het een verwijzing naar het ouderwetse object van de volkskunde dat de auteurs welhaast ritueel hebben afgezworen? Een knipoog naar molenlucifers en theelepeltjes als souvenir? De nationale identiteit ver-

beeld door een 'volks' object van een prominent kunstenaar? Een weergave van de werkelijkheid of een mystieke uitsnede daarvan, verwijzend naar een episode uit het leven van de schilder? Een voorbeeld van moderne kunst of een historisch object? Gefolkloriseerde trivialiteit of juist aan het alledaagse ontstijgend? Het schilderij is thans een kostbaar museumstuk, zoveel is zeker, maar wat betekent het als technisch gereproduceerd omslag in de context van dit boek? Evenzeer als de 'lage' cultuur van het dagelijks leven blijft Mondriaans 'hoge' molen aangenaam verwarren als een provocerende angel van hybriditeit. De omslagillustratie is dus inderdaad bedoeld om de lezer nieuwsgierig te maken – 'een molen maar toch van Mondriaan?' – de toelichting is uiteraard het

boek zelf. Wie het gelezen heeft, al was het alleen maar de passages waar Gauguin of het expressionisme ter sprake komen, zal zich realiseren hoezeer de ontwikkeling van de volkskunde is vervlochten met bredere culturele en artistieke verbanden. Het zijn juist ook dergelijke relaties die we in ons boek hebben willen benadrukken door volkscultuur als centraal object van de volkskunde / etnologie niet te isoleren als een afgesloten 'veilig' domein. Het reflecteren op de cultuur van het dagelijks leven is, zoals tevens uit dit discussiedossier blijkt, immers geen vrijblijvende wereldvreemde bezigheid maar complex – hoezeer we de werkelijkheid ordenend lijken te willen reduceren – en vooral ook enerverend. We horen dus nog van elkaar.

NOTEN

1. CLIFFORD (J.) en MARCUS (G.) red. *Writing Culture. The Poetics of Ethnography*. Berkeley - Los Angeles, 1986. Vergelijk ook de opmerking van De Munck over het 'Ding' als de verborgen schat, dat hier geduid zou kunnen worden als 'authenticiteit'. Zie BENDIX (R.). *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Madison; 1997.

2. TROUWBORST (A.A.). Het Bureau en de etnologen. *Facta. Sociaal-wetenschappelijk magazine*, 9, april 2001, p. 28-29: "Laten we de verschillen snel vergeten. Niet alleen volkskundigen, maar ook cultureel-antropologen zouden zich weer etnologen moeten noemen. Onze vakgenoten in Frankrijk en Duitsland zijn dat steeds blijven doen. Ook veel Afrikanen die hun eigen cultuur bestuderen en wat dat betreft in dezelfde positie verkeren als volkskundigen, noemen zich nu etnologen. De term etnologen zou ook een eind maken aan de verwarring met de fysisch antropologen die zichzelf ook vaak kortweg als antropologen aanduiden. De aanduiding cultureel-antropoloog is een ongelukkige. Antropologen zijn als zodanig geen culturele wezens, maar mensen die zich met de studie van culturen bezighouden. Correcter zou dan zijn onszelf cultuurantropologen te noemen. Meer nog voel ik er echter voor dat wij de gène over de term etnoloog aflegden, een term die mensen vroeger deed denken aan primitieve-stammetsjeskunde en de beschuldiging opriep van een kwalijk product te zijn van het kolonialisme. Die tijden zijn, hoop ik, voorbij. De naamsverandering zou een bevestiging zijn van een in bepaalde opzichten toch groeiende toenadering tussen beide disciplines, die onder meer blijkt uit het feit dat er nogal wat antropologen op het volkskundig Meertens Instituut werken en dat volkskundigen tegenwoordig graag naar een antropologisch boek op de plank grijpen."

3. Dat Schuurman de omschrijving van de etnologie op de website van het Meertens Instituut beter vindt dan die in het boek neigt naar retorische spitsvondigheid. Dat het ook in het boek om de context van de Nederlandse samenleving gaat wordt overvloedig duidelijk; dat het veelal identiteitsconstructies alsook de hedendaagse multiculturele samenleving betreft evenzeer. Op deze multiculturaliteit gaan we hieronder nog nader in.

4. *Volkscultuur*, 104-108.

5. HULTKRANTZ (Ake). *General ethnological concepts*. Copenhagen 1960 (International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore, 1), p. 202-203. Dit gebeurde in navolging van Sigurd Erixon die reeds in de jaren dertig een bijdrage publiceerde over 'Regional European Ethnology' in: *Folkliv*, 1937, p. 89-108 en 1938, p. 263-294. Het voorvoegsel 'Regional' kwam met de introductie van het tijdschrift *European Ethnology* in 1967 definitief te vervallen.

6. *Volkscultuur*, 108-109.

7. Vgl. SMITH (A.). *The ethnic origins of nations*. Oxford, 1986; Idem, *National Identity*, Londen, 1991.

8. *Volkscultuur*; 81-82.

9. Zie HENKES (B.) en JOHNSON (R.), 'Silences across Disciplines: Political Involvements in the Making of Transdisciplinary Knowledge of Culture', binnenkort te verschijnen in *Journal of Folklore Research*.

10. Vgl. PETERS (A.). 'Nu Het Bureau af is, leid ik geen dubbelleven meer'. Interview met J.J. Voskuil, *Tirade*, 45, 2001, p. 147-159.

11. Vgl. ROOIJAKKERS (G.). *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant, 1559-1853*, Nijmegen, 1994; PIETTE (A.), *Le mode mineur de la réalité. Paradoxes et photographies en anthropologie*, Louvain-la-Neuve, 1992; Idem. *Ethnographie de l'action. L'observation des détails*. Paris, 1996. Zie voor een inleiding op zijn werk JACOBS (M.). 'Met een knipoog van Maria in de spektakelstal'. Albert Piette, fotografie en de kleinmenselijke modus'. *Oost-Vlaamse Zanten*, 73, 1998, p. 292-308.

12. ROOIJAKKERS (G.). *Volkskunde. De rituelen van het dagelijks leven*, Utrecht, 2001.

13. Vgl. POST (P.). Volkskunde in Nederland. Notities over disciplinaire eigenheid, *Volkkundig Bulletin*, 20, 1994, p. 229-244.

14. Vgl. ROOIJAKKERS (G.). Postmoderne volkskunde als uitdaging. *Oostvlaamse Zanten*, 74, 1999, p. 5-11.

15. DE JONG (A.). *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland, 1815-1940*. Nijmegen, 2001; HENKES (B.). *Voor Volk en Vaderland. Over de omgang met wetenschap en politiek in de volkskunde*, In: EICKHOFF (M.), HENKES (B.) en VAN VREE (F.) red. *Volkseigen. Ras, cultuur en wetenschap in Nederland, 1900-1950*, Zutphen - Amsterdam, 2000, p. 62-94; DEKKER (T.). Volkskunde op eigen kracht. *Volkkundig bulletin*, 26, 2000, p. 42-55. Dekker heeft thans een boek over de geschiedenis van de Nederlandse volkskunde in voorbereiding.

16. DE BLÉCOURT (W.). Tussen cultuur en volkscultuur. Ervaringen met volkskunde en antropologie in Nederland. *Sociologische gids*, 62, 1995, p. 80-98; DEKKER (A.J.). Een slecht idee. Reactie op De Blécourts voorstel tot afbakening van antropologie en volkskunde. *ibidem*, p. 445-450; DE BLÉCOURT (W.). Achttien stellingen over volkskunde en cultuuronderzoek. Een weerwoord op de reactie van Ton Dekker. *ibidem*, p. 451-453; VAN GINKEL (R.). Illusies van het eeuwig onveranderlijke. Volkskunde en cultuurpolitiek in Nederland, 1914-1945. *Volkkundig Bulletin*, 24, 1998, p. 345-384; Idem. *Op zoek naar eigenheid. Denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit in Nederland*. Den Haag, 1999; Idem. *Volkscultuur als valkuil. Over antropologie, volkskunde en cultuurpolitiek*, Amsterdam, 2000. Samen met B. Henkes schreef hij 'Over boeren en bosjesmannen. Momenten van toenadering en distantie tussen volkskunde en volkenkunde' *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 26, 1999, p. 255-281.

17. ROODENBURG (H.). Public folklore en de volkskunde in Nederland en Vlaanderen. *Mores. Tijdschrift voor Volkscultuur in Vlaanderen*, 2, 2001, 1, p. 5-8. Vgl. ook VAN DER ZEIJDEN (A.). *De voorgeschiedenis van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur: De ondersteuning van de volkscultuurbeoefening in Nederland 1949-1992*. Utrecht, 2000 en de bespreking van Harlinda Fox in dit discussiedossier.

18. FRIJHOFF (W.). De volkskunde herplaatst tussen geschiedenis en antropologie. Een evaluatie van Voskuil's werk. *Volkkundig Bulletin*, 14, 1988, p. 45-54.

19. *Volkscultuur*, p. 229-230; ROOIJAKKERS (G.). *Volkskunde*, p. 28. Daarnaast verschenen onlangs twee bundels voortgekomen uit de 6de SIEF- conferentie *Roots and Rituals: Managing Ethnicity*, gehouden in 1998 in Amsterdam: DEKKER (T.), HELSLOOT (J.) en WIJERS (C.) red. *Roots & Rituals. The Construction of Ethnic Identities*. Amsterdam, 2000, en BENDIX (Regina) & ROODENBURG (Herman) red. *Managing Ethnicity. Perspectives from Folklore Studies, History and Anthropology*. Amsterdam, 2000.

20. KIRSHENBLATT-GIMBLET (B.). *Destination culture: tourism, museums and heritage*. Berkeley - Los Angeles - London, 1998, p. 161-162.

21. DE JONG (A.). *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland, 1815-1940*. Nijmegen, 2001; ROOIJAKKERS (G.), VAN LIEROP (A.) en VAN DE WEIJER (R.). *Musealisering van het platteland. De historie van een Brabants boerenhuis*, Nijmegen, 2001.

22. *Volkscultuur*, p. 132-133.